

KONFERENCIABESZÁMOLÓK

BOGNÁR ZALÁN

*„Üldöztetiünk, de el nem bagyatunk; tiportatunk, de el nem veszünk.”
Hősök, mártírok, áldozatok a XX. századi magyar reformátusságból’
címmű tudományos konferencia*

A Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott második levelében lévő Igét (2 Kor. 4,9.) idézte a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Egyháztörténeti Tanszéke és a Bölcsészettudományi Karának Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke által szervezett, 2011. május 3-án, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday utcai dísztermében megtartott konferencia címe. A Bibliából vett idézet utalt a tudományos tanácskozás kettős jellegére, amely egyszerre volt tudományos, valamint hit- és identitásépítő. A konferencia témája a 20. századi magyar reformátusság hőseinek, mártírjainak és áldozatainak története, példája. Azoknak a neves, vagy a nagyközönség számára kevésbé ismert református egyházi – lelkesítő és világi –, valamint közéleti személyiségeknek, vagy református közösségeknek a sorsát, helytállását mutatták be, akik a nehéz, emberpróbáló időszakokban is az Isten és a magyar nemzet szolgálatában vállaltak áldozatot töretlen hittel. Hiszen reformátusnak és magyarnak lenni nem volt könnyű a 20. században. Trianon után az elcsatolt részeken, 1945 után már az egész Kárpát-medencében megpróbáltatásokkal kellett szembenézniük a vallási és nemzeti hovatartozásukat felvállalóknak.

A konferenciát Bozsonyi Károly, a KRE rektorhelyettese nyitotta meg. Hangsúlyozta, hogy nem történészként, hanem társadalomtudósként szólal meg, de tudja, hogy egy nép, egy nemzet adott lehetőségeit meghatározza, befolyásolja a nemzeti önkép, a nemzeti történelemtudat. Kutatási adatokkal szemléltette a magyar nemzeti történelemtudat jellemzőit, hiányosságait. Többek között említette azt a felmérést is, amelyben a trianoni békeszerződéssel kapcsolatos kérdésekre a megkérdezettek csak 40 százaléka tudott tényszerű, érdemi választ adni. Kiemelte, hogy ebbe a nemzeti történelemtudatba kell beemelni a református hősök ismeretét. Ezért tartja oly fontosnak ezt a konferenciát, amely ezt hivatott elősegíteni.

A megnyitó után a rektorhelyettes felolvasta a tanácskozás fővédnökének, Tőkés Lászlónak, az Európai Parlament alelnökének a konferencia szervezőihez és résztvevőihez írott levelét, aki brüsszeli elfoglaltsága miatt nem lehetett jelen. Az egykori királyhágómelléki püspök levelében elmondta, hogy a tanácskozás tárgyát képező kérdéskör hitbeli, erkölcsi fontosságára való tekintettel a Királyhágómelléki Református Egyházkerület már a 90-es évek elején egy önálló emléknapot vezetett be a hősök, áldozatok és mártírok tiszteletére, melyet azóta is, minden esztendő novemberének első vasárnapján tartanak meg. Az „üldözöttek” és a „megtiportak” Pál apostollal együtt vallották: „Hittem, és azért szóltam.” (2 Kor. 4,14.) Ezt tette ő is 1989-ben, Temesváron, s ezt tették az 1956-os szabadságharcban Anyaszentegy-

házunk legjobbjai ugyanezen meggyőződésből, s álltak ki népük oldalán – Péter apostollal együtt vallva, hogy: „Istennek kell inkább engedni, hogynem az embereknek.” (Csel. 5, 29). Végül hangsúlyozta: „A XX. század totalitárius múltjával való szembenézés, valamint a kommunista rezsim visszahúzó örökségével való leszámolás egyaránt nemzeti és európai, egyházi és erkölcsi feladatunk.”

Ezek után Szászfalvi László, az egyházi kapcsolatokért felelős államtitkár emlékeztette az egybegyűlteket a református egyház címerében található bibliai Igére: „Ha az Isten velünk, ki lehet ellenünk”. Mint mondta köszöntőjében – sokszor bátorít minket ez az ige és még sorolhatnánk ezeket a bátorító, biztató Igéket, valamint a bizonyoságot tévő, mártíromságot vállaló életek szép példáit. A hősiesség, mártíromság nemcsak Krisztusi alapon történhet, Tiszteletreméltó az az áldozatvállalás, amelynek alanya a haza, az emberi jogok, eszméknek az éltetése, az utódok boldogulása. A krisztusi mártíromság ettől eltér, mert motivációja nem emberi célkitűzés, érték vagy érdek, hanem isteni küldetés. A tanúságtétel nem provokálja a hősiességet, a megpróbáltatást vagy a halált, de kész elhordozni azt is.

Megjegyezte, a kormány programja sem hajtható végre hétköznapi, vagy éppen rendkívüli áldozatok és hűséges tanúságtévő életek nélkül. Kifejezte abbéli meggyőződését, hogy az elődök példája „jelentős bátorítás és biztatás lehet a ma Magyarországa számára”. „Nemzeti létünkben, társadalmi, országos feladatainkban, kinek-kinek a maga köz- és a privát életében mindennap jó alkalmak és kínzó szükségek kínálóznak a hűséges és áldozatos bizonyoságtételekre.” Majd hozzátette – ezeknek a megélése gyümölcsöt terem, elmulasztása viszont pótolhatatlan hiányt okoz.

Az első szekció levezető elnöke, Békési Sándor, a KRE Hittudományi Karának dékánja bevezetőjében biztatta az előadókat, hogy „fűjják le a port” és nyissák meg az emlékezet kapuját a méltatlanul elfeledett, illetve felejtésre ítélt református történelmi személyiségekről. Elsőként Raffay Ernő beszélt a 150 éve született református egyházkerületi főgondnok, miniszterelnök, gróf Tisza István halálának körülményeiről a Tisza-per irataira támaszkodva. A 6 doboznyi iratanyagot az MSZMP Párttörténeti Intézetének Archívumában őrizték, majd Budapest Főváros Levéltárába kerültek – s az előadó nem kis meglepetésére – a kiemelt munkásmozgalmi perek iratai közé.

1918. október 31-én délután, miután gróf Károlyi Mihályt kinevezték miniszterelnökké, Tisza Istvánt megölték városligeti villájában. A peranyagból kiderül, hogy a merényletet végrehajtó hét férfi két automobillal a Károlyi vezette Magyar Nemzeti Tanácsnak helyt adó Astoria szállóból indult a gyilkosság végrehajtására Tisza István Hermina utcai villájába.

A tettesek közül négyen örködtek, míg három fegyveres bement a villa szalonjába, ahol Tisza feleségével és unokahúgával együtt tartózkodott. A gróf kezében bár volt pisztoly, mégis hogy családja nőtagjaink életét megkímélje, a támadók felszólítására letette fegyverét. A gyilkosok több lövéssel végeztek az egykori miniszterelnökkel. A vallomásokból kiderül, hogy a radikális szabadkőműves és

szociáldemokrata fegyveresek Tiszát tették felelőssé a világháborúért, annak ellenére, – emelte ki a történész – hogy ő azon kevés európai politikusok egyike volt, akik elleneztek a háborút. A per során nyilvánvalóvá vált, hogy a gyilkosságot felsőbb körökből rendelték meg, de a parancs kiadását sem Károlyira, sem Friedrich Istvánra sem sikerült rábizonyítani, összegezte előadását Raffay Ernő.

A horvátországi szórványmagyarság, reformátusság sorsáról tartott előadást Makkai Béla. Mint mondta – az amerikai kivándorlással egy időben, hasonlóan megélhetési okokból erősödött fel a horvátországi Szlavóniába irányuló magyar migráció, s nem tudatos, államilag szervezett telepítés következményeként. A horvát nacionalisták a magyarokat gyarmatosítóknak, betelepülésüket tatárjárásnak nevezték, de még a mai horvát történészek is tudatos magyarosításnak állítják be ezt a folyamatot. A 19-20. század fordulóján már százezer magyar élt Horvátországban, azonban sehol sem nagyobb tömbben, hanem szórványban, ami a spon-tán betelepülést bizonyítja. A bevándorlók nagy többsége katolikus volt, de több hullámban sokan tértek át református vallásra, mert így tudták jobban megőrizni magyarságukat, hiszen katolikus miséket nem engedélyeztek magyarul a Magyar Királyság részét alkotó Horvátországban.

A magyarellenes megnyilvánulásokra válaszul 1904-ben az első Tisza-kormány szervezte meg az első Szlavóniai Akciót pénzzel segítve az itteni szórványmagyarságot. A kormányzat részéről Antal Gábor, dunántúli református püspöknek adták feladatul a horvátországi magyarság segítését, aki tevékeny szerepet vállalt a szlavóniai magyarság szervezésében. A kormány által juttatott forrásokból templomokat és iskolákat építtetett, ami miatt a horvát nacionalisták szemében a református lelkészek a magyarosítás legkeményebb képviselőinek számítottak, folyamatos életveszélyes fenyegetések és konkrét veszélyek között éltek. Mindezek ellenére a horvátországi szórvány reformátusság erős hittel küzdött az életben maradásért. Az első világháború utáni események azonban negatívan hatottak: a Tanácsköztársaság betiltotta a határon túli magyarság gondozását, majd a létrejövő délszláv királyság az összes magyar intézményt bezáratta – zárta előadását a történész.

Pöply Gyula a reformátusság elnyomatásáról beszélt a két világháború közötti Csehszlovákiában. Ahogy azt a professzor mondta – a csehszlovákiai református magyarság babiloni fogságként élte meg az 1918-1938 közötti két évtizedet. Az impériumváltás vesztesei a több mint egy milliós magyarság és annak részeként a dunántúli, a tiszáninneni és tiszántúli egyházkerületek északi részei voltak 287 anya-egyházközséggel, amelyek kiszakadtak a magyarországi egyháztestből. A komáromi és a kassai püspöki hivatal is Csehszlovákiába került. A csehszlovák kormány 1919 végén félreérthetlenné tette a komáromi püspök számára, hogy potenciális veszélyforrásként tekint a 95 százalékban magyar nyelvű reformátusságra. A két püspök ezután áttette székhelyét Magyarországra, ahogy a történész fogalmazott: „A pásztor elment, a bárányok ott maradtak és bégethették keservüket.” Önálló egyházkerületek (dunáninneni, tiszáninneni, kárpátaljai) csak a trianoni szerződés aláírása után alakulhattak meg. Ezekből jött létre a Szlovenszkói és Kárpátaljai

Egyetemes Református Egyház, amit a csehszlovák állam a két világháború között hivatalosan sosem ismert el, bár ígéretet tett rá. Ezért úgy történt meg a felvidéki és kárpátaljai területek déli részének az 1938-as visszacsatolása, hogy a református egyház még mindig exlex állapotban volt a Csehszlovák Köztársaságban.

Egy református tábornok élete és meghurcolása címmel tartott előadást Szakály Sándor Kozma István református altábornagról, aki a második világháborús magyar katonai vezetés elismert tagja volt, s aki a Rákosi-diktatúra mártírjává vált. A székely származású Kozma István katonai karrierje gyorsan ívelt felfelé. Az első világháborúban, 1915-ben, alig húsz évesen már hadnagy lett. A háború alatt a harctereken nyújtott kimagasló teljesítményéért a legmagasabb, a hatodik fokozatú, vaskorona rendet kapta meg, pedig ezt az elismerést főtiszteknek szokták adni. 1923-ban vitézzé avatták, később vezérkari tiszt lett. A 30-as években tanít a hadiakadémián, majd a honvédelmi miniszter szárnysegédje. Részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban. 1942-ben a székely határvédelmi erők megszervezésével bízták meg. 1944-ben a Kárpátok előterében a szovjet csapatok ellen harcoló 25. gyaloghadosztály parancsnoka lett, ami döntően határozta meg később sorsát. Súlyosan megsebesült, s erre hivatkozva megtagadta az együttműködést a Szálasi-féle hatalommal. A világháború után segédmunkás, majd raktáros lett. 1947 végén, egykori ludovikás tanítványai, Pálffy György és Sólyom László tábornokok hívására ismét katonai szolgálatot vállalt az új „demokratikus” honvédségben. 1949-ben az újonnan felállított hadiakadémia parancsnoka lett, de még ebben az évben nyugdíjazták. Nem élvezhette a nyugdíját, mert 1950-ben az ún. tábornokperек egyik részeseként letartóztatták, majd háborús és népellenes cselekmények koholt vádjával halálra ítélték, 1951. október 2-án kivégezték. A rendszerváltás előtt rehabilitálták. A professzor előadását azzal a hitvallásnak is beillő idézettel zárta, amelyet Kozma István a zsoldáros könyvébe írt 1944 augusztusában, kórházi ágyában: *„A Mindenható különös kegye életben hagyott, bár hajszálmnyira álltam a véghez. Ami most még hátra van az csak az Ő ajándéka. Te Benned bíztem Uram eddig is. Hitemben ezután is Te leszel Uram egyedüli erősségem. Ha életemre még szüksége van a hazának, becsülettel dolgozok, ha azonban fel kell azt ajánlanom magyar hazámnak, tiszta a lelkem, hívjál Uram, megyek!”*

A következő szekcióülést, amelynek témái már a második világháború utáni történelemhez kapcsolódtak, Belényi Gyula vezette. A KRE BTK történészprofesszora bevezetőjében utalt arra, hogy 1945 utáni történelmünkben két Nagy vezetéknevű református miniszterelnökünk is volt, s mindkettő dunántúli parasztcsaládból származott. Azonban Nagy Ferenc már akkor demokrata volt, amikor Nagy Imre még a proletárdiktatúrának volt a híve. Elsőként Horváth János, az Országgyűlés korelnöke beszélt Nagy Ferencről, a Kálvin téri gyülekezet gondnokáról, aki képviselő- és politikustársa volt az 1945-1948 közötti időszakban. Így személyes emlékeiből is merített, amikor Nagy Ferenc egyéniségét és tetteit méltatta. A hat elemi végzett politikus hívő református ember volt, a Biblia volt a tanítómestere, az Ószövetség a történelemkönyve – mondta Horváth János. Nagy Ferenc megpróbálta Magyarországot a demokrácia és modernizálódás útjára vezetni, illetve azon

tartani, de a szovjet megszállás uralma alatt lévő, szuverenitását veszített országban ez nem sikerülhetett neki. A szovjetekkel és a magyarországi kommunistákkal való folyamatos konfrontálódása miatt a miniszterelnököt végül a Magyar Közösség elleni koncepció perrel emigrációba, gyermekével való zsarolással pedig lemondásra kényszerítették. Nagy Ferenc azonban a nagyvilágban is megállta a helyét, globális perspektívájú államférfi lett, aki „gyönyörűen megtanult angolul, és elegáns dunántúli dialektusban beszélt”. Sikeres előadó és tanácsadó lett.

Horváth János hangsúlyozta, bűn nem ismerni, mire vagyunk képesek, bűn nem ismerni a történelmünket. Szerinte a magyar nemzet problémáit csak úgy tudja megoldani, ha megismeri nemzete valós történelmét, amelyből önbecsülést nyer, és a példaadó, áldozatvállaló, tanúságtévő életű, Istenben bízó elődei nyomdokait követi, mint amilyen Nagy Ferenc is volt.

„Jézus Krisztus jó vitéze, Soós Géza” címmel Horváth Erzsébet, a KRE Hittudományi Karának tanszékvezetője és egyben a konferencia egyik társszervezője a Soli Deo Gloria ifjúsági szervezet egykori vezetőjéről beszélt. Az 1912-ben, Kőbányán született Soós Géza életét végigkísérte hitének megvallása és abból fakadó tettekkészsége, fáradhatatlan munkálkodása. Egész életét meghatározta az SDG alap-Ígéje: „Te azért a munkának terhét hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze.” (2 Tim. 2,3) Vallotta, akié az ifjúság, azé a jövő, így a magyar nemzet jövője is az ifjúságban rejlik. Bár lelkeszi pályára készült, mégis, többek tanácsára, az egyetemes papság protestáns hagyományát követve világiként szolgálta egyházát. Jogot végzett, és a Soli Deo Gloria mozgalom elnöke lett. Jogászként a Teleki-kormány idején a miniszterelnökségen, majd a Külügyminisztériumban dolgozott. Fontos szerepet játszott a zsidómentő akciókban is, 1944 tavaszán részese az Auschwitz-jegyzőkönyvek magyarra fordításának és Horthy Miklóshoz való eljuttatásának. Zsidó és más üldözötteket mentő tevékenysége során került szoros kapcsolatba Raoul Wallenberggel, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, a Jó Pásztor bizottságban tevékenykedő Éliás Józseffel és a Szent Kereszt katolikus szervezettel is.

1944 decemberében titokban Olaszországba repült, hogy hazája érdekében tárgyaljon a szövetségesekkel. Majd Rómában megszervezte az első magyar református gyülekezetet. 1946-ban visszatért Magyarországra, de mivel, mint írta „becsületes ember nem tud együttműködni a kommunistákkal”, ezért megpróbálták eltenni láb alól. Menekülnie kellett, s követte a már Svájcba menekített családját. 1950-ben, Genfben teljesült élete álma – lelkipásztor lett. Svájcban, Németországban, majd az Egyesült Államokban is állhatatosan szervezte a magyar reformátusokat, ebben többek között Wass Albert is segítette. A halál is szolgálata közben érte, 1953-ban, pennsylvániai Bethlen Otthon felé tartva, autóbalesetben hunyt el, alig 41 évesen.

Akik nem a meghátrálás emberei voltak, hanem a hitői címmel a konferencia másik társszervezője, a KRE BTK tanszékvezetője, Bognár Zalán azokról a bátor szívű kárpátaljai református lelkészekről beszélt, akik „Istenben és az Ő kijelentéseiben való hittel szálltak szembe az Isten- és embertelen szovjet szocialista diktatúra eszméivel és annak kiszolgálóival, vállalva a megpróbáltatásokat, vállalva a

szenvedéseket, s vállalva akár a halált is, mert vallották, hogy <<Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek.>>” (Csel. 5, 29) – mondta a hitvalló hősökről.

Hangsúlyozta, a kárpátaljai reformátusság szenvedése nem a lelkészperekkel kezdődött. Harminc éven belül öt ország állampolgárai voltak, s a Szovjetunióhoz történő csatolás előkészítéseként 1944 novemberében a 18-50 év közötti teljes magyar és német férfilakosságot elhurcolták igazoltatás, illetve malenkij robot ürügyén szovjetunióbeli kényszermunkára. A szovjet hatalom ellenségként tekintett az egyházakra, iskolákat, parókiákat, nyomdákat vettek el a reformátusoktól. A vallás likvidálása szerves része volt a szovjet rendszernek. Taktikájuk nyilvánvaló volt: ha „elverik a pásztort, akkor szétszéled a nyáj”. (Máté 26,31.)

A harmincas években indult ébredési mozgalom, a Baráti Kör lelkész tagjai azonban nem engedtek az erőszaknak, hirdetni kezdték a vigasztalás ígét, foglalkoztak az ifjúsággal, s kiállásuk nyomán 1947-ben az állami nyomás ellenére sem olvadtak be a Moszkvai Baptista Egyházba, hanem létrehozták a Kárpátaljai Református Egyházat. Bátor kiállásáért huszonegy lelkész ellen indítottak koncepcióst, 7-25 évre ítélték közülük tizennyolcat, hárman behaltak a vallatásokba. Szibériai kényszermunka, éheztetés és száműzetés után, 1955-56-ban térhettek csak haza. Egyikük, Gulácsy Lajos így emlékezik: „Ha valaki megmaradt: az csoda. Mi így mondjuk: kegyelem.” Többéves fogságukból nem megtörve, hanem lelkiileg megerősödve jöttek vissza, azt mondták, amit nemzetük java része elszenvedett, abból szégyen lett volna az egyháznak kimaradni. A Baráti Kör tagjai mind túléltek a megpróbáltatásokat, mert megtanulták rábízni magukat Istenre és állandó, személyes kapcsolatuk volt vele, aki „tűzoszlopként vezette őket a jéghegyek között.”

Azonban a mártírok vére és szenvedése nem volt hiábavaló, mert szenvedéseik és példaadásuk magvetéssé vált, amelynek eredményeképpen már 1990-ben zsúfolásig megteltek a templomok, s azóta új gyülekezetek, templomok, sőt református gimnáziumok is létrejöttek – zárta előadását a történész.

Kiss Réka, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének munkatársa a 60 éve, 1951-ben, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) ellen folytatott első perről és a reformátusság elleni koncepcióst eljárásokról beszélt. Mint mondta, Pógyor István – aki a KIE nemzeti titkára volt – és társai perének a megismerése a református történeti emlékezet megerősítésének és a református identitás formálásának fontos része. Felidézte, hogy éppen szinte napra pontosan 60 éve, 1951. május 4-én hozott határozatot a Magyar Dolgozók Pártjának titkársága az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról. A történész kiemelte, hogy a kommunisták az Ordas-, a Mindszenty- vagy a Grósz-perhez fogható nagyszabású koncepcióst kirakatperré nem indítottak a református egyház ellen. Bár az államvédelmi szervek folyamatos megfigyelő tevékenysége által összegyűjtött adatok egy ilyen perhez mégis elegendő alapul szolgáltak. Azonban a református egyház tagjai ellen nagy számban indítottak büntető pereket, de ezek egymástól elszigeteltek maradtak. A KIE-per ezektől eltér, ugyanis ez az egyházvezetéstől független, azzal szembeforduló autonóm egyházi közösségek

felszámolásának egyik fontos állomása volt, s ebből akartak egy nagy református kirakatpert kreálni.

A két világháború közötti időszak meghatározó szervezete, az 1950-ben már feloszlott KIE egykori vezetői elleni vád: „illegálisan tartott bibliakör ürügye alatt az Európai Unió magyarországi megvalósításának érdekében szervezkedtek.” A vádak koholtak voltak, mégis valós tényeken alapultak, amelyeket torzítottak, kriminalizáltak, és hamis vádakkal vegyítettek.

A szervezkedést a Magyar Közösség „összeesküvésének” református újjáéledéseként akarták beállítani. A szálakat egy vallomás alapján a református egyház vezetéséhez, a már elmozdított Ravasz Lászlóhoz akarták kötni. A per végül nem vitte végig a kreált összeesküvés leleplezését, Pógyor a börtönben behalt a kegyetlen kínzásokba, de a protestáns összeesküvés teóriája azonban tovább élt. 1956 után többször is történt kísérlet a református egyház további megnyomortására, de a megtorlást soha nem szélesítették ki, és nem vitték el a legmagasabb egyházi szintig bizonyos pártvezetői megfontolások miatt.

A délutáni szekcióban a HTK Tehetséggondozó napjának keretén belül doktoranduszok és egyetemi hallgatók tartották meg előadásait Horváth Erzsébet elnökletével. Elsőként Vass Réka ismertette annak a felmérésnek az eredményét, amelyet a KRE HTK Egyháztörténeti Tanszékének segítségével 2009-ben végzett néhány teológus 30 gyülekezetben, valamint a református gimnáziumokban Kálvin János születésének 500. évfordulója alkalmából, arra vonatkozóan, hogy mennyire ismerik Kálvint, illetve hozzá kötődően a református identitás lényeges elemeit és ezt egy egyházzociológiai felméréssel is egybekötötték. A felmérés tanulságait összegezve Vass Réka az előadása elején már idézett bibliai Igét idézte ismét, jelezve, hogy még milyen sok teendő van a református gyülekezetekben, iskolákban az alapvető ismeretek terén is: „Az aratnivaló sok, de a munkás kevés!”

Csűrös András Pap Béla és Pógyor István vallomása alapján lényegében párhuzamot vont a két mártírsorsú ember élete között. Mindketten magukban hordozták a szociális érzékenységet, mert nem felejtették el gyermekkoruk nyomorúságos körülményeit, a két világháború közti időszakban keresztyén ifjúsági szervezetekben (SDG, KIE) alakult ki identitásuk, majd ezekben vezető funkciókba kerültek. Külföldi, többek között amerikai ösztöndíjasok voltak, amit később az ÁVH fel is használt ellenük az 1951-es KIE-perben. A doktorandusz kutatásai alapján amellet a tézis mellett állt ki, hogy elsősorban nem az egyes személyek kommunista-ellenes aktivitása határozta meg, hogy kiket hurcol meg a diktatúra, hanem elsősorban a paranoiás sztálinista vezetéstől, gépezettől függött, hogy kiket, milyen módon félemlítenek meg, börtönöznek be, vagy ölnek meg. Bár Pap Béla túlélte a kínzásokat és a fegyházban eltöltött időszakot, mégis egyik mártírsorsú református vezető holtteste sem került elő.

Pap Lászlóról és az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) kapcsolatáról beszélt Hajdú Éva V. éves hallgató. Mivel a teológus professzor a kommunistákat kiszolgáló, az egyházat feláldozó egyházvezetéssel nem volt hajlandó együttműködni,

ezért 1949-től egyre jobban támadták, rágalmazták és kezdték ellehetetleníteni. Bár az Egyházak Világtanácsának és a Református Világszövetségnek is a tagja volt, ekkortól kezdve már nem engedték ki e szervezetek üléseire, hanem helyette Péter Jánost és Bereczky Albertet küldték. Bebörtönözni nem merték kiterjedt külföldi kapcsolatai és elismertsége miatt. 1951 májusától, az ÁEH felállításától kezdve ismét megpróbálták a hatalom mellé állítani pénzzel és a külföldre engedés ígéretével, de akciójuk sikertelen maradt. Pap László hű maradt Istenéhez és egyházához. 1956-ban ezt írta róla Ravasz László: „Váltig a jövő emberének tartom és büszke vagyok rá, hogy bajtársak voltunk.” 1956 utáni sorozatos támadások miatt lemond a Budapesti Theológiai Akadémia dékáni tisztéről. 1958-tól egyre jobban elszigetelték, vidékre, Murgára helyezték, feleségét elbocsátották a munkahelyéről, majd a lelkész-professzort 1963-ban rendelkezési állományba helyezték. A nemzetközi egyházi szervezetek végig kiálltak a hithű professzor mellett, az ellene indított rágalomhadjárat ellenére is.

Az utolsó előadást Boza Kristóf tartotta, aki az előre bejelentett témája helyett – mivel nem tudta megkapni az ahhoz szükséges iratokat, ezért – az 1919-1920-ban a dunamelléki református gyülekezetekben és intézményekben történt számonkérésekről tartott előadást az egyházmegyei és az egyházkerületi iratok alapján. A doktorandusz néhány példa alapján próbált átfogó képet adni a Tanácsköztársaság utáni igazoló és fegyelmi eljárásokból a református lelkészek, tisztségviselők Tanácsköztársaság alatti viselkedéséről. Bár vidéken relatíve sokan álltak a tanács hatalom mellé, főként a református iskolák tanítói közül többnyire azért, mert biztosabb megélhetést reméltek az államhatalomtól, részben feletteseikkel való elégedetlenségük miatt. Sajnos lelkészek is beálltak a kommunista hatalom székértelői közé, azonban a nagy többség természetesen szemben állt a proletárdiktatúrával, és többen annak áldozataivá is váltak.

A konferencia végén sok értékes hozzászólás és kérdés hangzott el, amelyek közül hadd emeljünk ki egyet. Dr. Szabó Dániel, a Magyar Református Presbiteri Szövetség elnöke hozzászólásában többek között felidézte Gulácsy Lajos Gulagot járt kárpátaljai lelkésznek 1994-ben, a püspökké való felszentelésekor mondott szavait. A felszentelt püspök elmondta, hogy a kazahsztáni Gulag-láger parancsnoka ismerve lelkészi hivatását, mindig azt mondta neki: „Ha mindenki haza is megy, neked itt kell megdöglened.” Majd így folytatta a püspök: „Hol is van az én lágerparancsnokom? Hol vannak a rabőrök? Hol van az ideológia? Hol van a Szovjetunió? Isten kegyelméből vagyok én itt.”

A KRE két karának az együttműködése révén létrejött konferencia tisztelgés volt a magyar reformátusság XX. századi hitvallói előtt, akik példát adtak hitről, hűségről, hazafiságról, akik méltók az utókor emlékezetére. Példájuk erősíti a református identitástudatot, egyben az újabb generációk morális nevelése szempontjából is komoly jelentőséggel bír.